

ДО 90-РІЧЧЯ ХНТУСГ. ЖІНКИ В ІСТОРІЇ ХІМЕСГ (1930–і рр. ХХ ст.)

Н.П.Москальова.

Охарактеризовано студентський контингент Харківського інституту механізації та електрифікації сільського господарства у 1930–ті рр. ХХ ст., досліджено роль та місце жінок у розвитку інституту, проаналізовані матеріали із випускних фотоальбомів 1935–1945 рр.

Ключові слова: вища сільськогосподарська освіта, гендерна рівність, соціальне походження, модернізація, освітянська реформа.

Основним завданням вищої школи України у 1930-ті рр. була підготовка народної інтелігенції, яка відповідала б усім завданням побудови нового суспільства. В розвитку вищої школи панували принципи партійно-класового пріоритету, перш за все, у формуванні контингенту студентства, оптимізації викладацького складу, розробці та затвердженні навчальних програм. У 1930 р. у Харкові було відкрито інститут механізації та електрифікації

сільського господарства (ХІМЕСГ), покликаний забезпечити інженерними кадрами більшовицьку технічну модернізацію сільського господарства. Значну роль у формуванні освітянського середовища інституту, налагодженні сприятливих умов студентського життя відігравали жінки-студентки, викладачі, бібліотекарі, прибиральниці тощо. Поки що відсутні спеціальні роботи, присвячені ролі жінок у розвитку ХІМЕСГ, хоча проблеми жіночого впливу на гармонійний розвиток освіти знайшли значне висвітлення.

Історія ХІМЕСГ поки що не досліджена в достатній мірі, так само як не розкрито і вплив жінок на розвиток навчального закладу [1]. Взагалі про активне дослідження проблем вищої школи, зокрема і аспектів гендерної рівності свідчать роботи М.М. Кузьменка, О.Ю. Осмолівської, Є.М. Стрижака, О.О. Лаврут, О.В. Струченкова [2]. Важливі питання організації вищої школи та впливу політичних технологій розглянуті в роботах М.Ю. Виговського, Т.В. Орлової, Г.М. Васильчука [3].

В статті зроблена спроба визначити ступінь розробки теми та наявні джерела про жінок в історії інституту у 1930–ті рр. на основі вивчення даних архіву музею історії ХНТУСГ ім. П. Василенка (ХІМЕСГ), зокрема, представлених у випускних фотоальбомах, а також документів Харківського обласного державного архіву.

ХІМЕСГ почав готувати інженерів-механіків з ремонту та експлуатації тракторів та сільськогосподарських машин для сільського господарства з метою забезпечення реалізації масштабних більшовицьких проектів створення в аграрній сфері великого механізованого

виробництва та обслуговування машинно–тракторних станцій, будівництво яких розгорнулося по всій країні. Освітня реформа, що почалася у 1930 р., не була забезпечена необхідною матеріально–технічною базою та фінансуванням. Гостро не вистачало навчальних приміщень, кваліфікованих викладацьких кадрів, підручників, лабораторного устаткування; побутові умови для студентів теж були незадовільними. До того ж ця реформа передбачала цілу низку радикальних «новацій»: перехід від багато факультетних до одно факультетних інститутів, прискорену підготовку фахівців, відмову від традиційних методів навчання (зокрема лекцій), введення безперервної виробничої практики, відмову від дипломного проектування тощо. Це вкрай ускладнило становлення нових навчальних закладів.

Технології побудови нового суспільства комплексно впроваджувались в усіх напрямках створення освітнього середовища. Про конституційну рівність жінок і чоловіків говорилося в Конституції УНР 1918 р., у ст.11 «Ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає» [4,с.332]. Конституції УСРР 1919 та 1929 р. також не виділяли окремих статей про переваги чоловіків, або статеву нерівність. Після прийняття Конституції УРСР 1937 р. питання про рівноправність чоловіків і жінок в радянській Україні вважалося вирішеним. У ст.121 цієї Конституції проголошувалося: «Жінці в УРСР надаються рівні права з чоловіком у всіх галузях господарського державного, культурного і громадсько–політичного життя» [4,с.429].

Враховуючи важливість модернізаційного ривка країни, партійні та господарські органи, зрівнявши на конституційному рівні жінок в політичних та інших правах з чоловіками, намагалися максимально залучити жінок до процесу соціалістичного будівництва. Як свідчить довідка управління професійної освіти наркомату освіти УСРР ЦК КП(б)У «Про заходи по збільшенню прийому жінок до учбових закладів та забезпечення їх стипендіями» (1928 р.) «Укрпрофосвіти, відмічаючи незначний процент жінок по робфакам та вузам ІТО, СГО, ІТОРУ та соцеку, дало директиву приймальним комісіям про комплектування робфаків в 1928–1929 рр.: збільшити прийом жінок до робфаків ІТО як мінімум до 20%, СГО – 15% загального прийому; щодо комплектування вузів, то Укрпрофос вважає за необхідне щорічно збільшувати процент жінок. В інструкції по розподілу стипендій дана директива при забезпеченні стипендіями при однакових умовах перевагу дати жінкам...» [5, с.56].

Цікавими в цьому напрямку є також правила вступу до вузів у 1930/31 навчальному році. Уже п.1 визначав, «що особи, які живуть на нетрудові доходи або які позбавлені виборчих прав, у вищі навчальні заклади не приймаються». Приймальні комісії вузів самостійно повинні були здійснювати класовий відбір кандидатів в навчальні заклади. В переліку документів, які необхідно було подати при вступі до вузу, вказувалося на необхідність надання документів, що свідчать про соціальний стан та стаж роботи самого вступника та його батьків; правом першочергового зарахування до внз користувалися робітники та їх діти, селяни (батраки, бідняки та середняки) і їх діти, і т.п. Список закінчувався нагадуванням, що «цим же правом користуються і діти осіб, яких убили або покалічили куркулі» [6, с.74].

Основні принципи прийому в внз на 1930/31 навчальний рік вказували на ту квоту, яку необхідно було витримати приймальним комісіям, затверджуючи списки вступників: а)індустріальних робітників і батраків і дітей робітників і батраків не менше 70% – в індустріальні, 30% – в сільськогосподарські, 50% – в економічні, 40% – в педагогічні і 40% – в медичні вищі навчальні заклади; б)селян–бідняків і середняків в першу чергу – колгоспників і

їх дітей – не менше: 15% – в індустріальні, 50% – в сільськогосподарські, 20% – в економічні, 30% – в педагогічні і 20% – в медичні вищі навчальні заклади; в)службовців та дітей спеціалістів і службовців до: 15% – в індустріальні, 20% – в сільськогосподарські, 30% – в економічні, 30% – в педагогічні і 40% – в медичні вищі навчальні заклади; г)жінок не менше: 20% – в індустріальні, 30% – в сільськогосподарські і 35% – в економічні вищі навчальні заклади [6,с.72].

За архівними даними на 1.10.1934 р. в інституті навчалися 1069 студентів, з них 896 студентів – чоловіків і 173 студентів – жінок, тобто відсоток жінок складав 16,2. Звичайно, цей відсоток коливався з року в рік. Так, серед нового набору на I курс він складав 11, на 2 курсі – 15, на 3 – 23, на 4 курсі – 17, на 5 – 20%. Серед 74 дипломників 1934/35 навчального року жінок було 13, тобто 17,5%. На I курс було набрано 438 чол., з них 50 жінок. Серед першокурсників було 28 членів і кандидатів у члени КП(б)У, 204 члени ЛКСМУ. За своїм соціальним походженням 283 були робітниками, 59 колгоспниками, 88 службовцями, 5 батраками, 2 одноосібниками. Картина соціального походження всього студентства інституту виглядала так: 55,1% із робітників, 19% із колгоспників, 21% із службовців, 2,2% із батраків, 1,7% були одноосібниками, інші склали 2%. Частка членів і кандидатів у члени КП(б)У складала 12,4%, членів ЛКСМУ – 44,1% [7,арк.4].

Значну частину склали ті, хто був направлений в інститут за путівками комсомольських, партійних, господарських органів. Переважна частина студентів мала трудовий стаж. Звіт не виділяє графу про жінок серед професорсько–викладацького складу, хоча звичайно вони серед 84 викладачів були. Всього викладацький склад являв собою таку картину: професорів – 10 чол., доцентів – 42, асистентів – 27 і викладачів – 5. За соціальним походженням: із робітників – 12, із службовців – 38, із селян – 27. Значний відсоток був сумісників, на що керівництву інституту неодноразово вказувалось на різних нарадах з питань розвитку вищої освіти як на один із недоліків, що гальмує підвищення якості освіти. Приймальним комісіям ХІМЕСГ протягом першої половини 30-х рр. не вдалося в повній мірі виконати партійні рішення про забезпечення 30% квоти при зарахуванні жінок до навчального закладу. Цьому є пояснення. Зокрема відсутність достатнього контингенту абітурієнтів жінок, важкі умови проживання у Харкові, слабка загальна підготовка і неможливість скласти на належному рівні вступні іспити, недостатня кількість жінок на робітничих факультетах тощо.

Про особливості студентського життя у Харкові наприкінці 20-х початку 30-х рр. свідчать дані обслідування, які були здійснені комісією (весна 1929 р.). Було обстежено значну групу харківського студентства (технологічного інституту, медичного, сільськогосподарського, інституту народної освіти, комуністичного університету ім. Артема і будівельного технікуму) – 1732 студента (з них – 380 жінок). Умови життя характеризувалися наступними даними: стипендію як єдину форму матеріального забезпечення мали 65,4% чол. і 47,4% жінок. Приробіток до стипендії мали 19% чол. і 10,7% жінок. 66,6% чол. і 57,6% жінок заявили, що засвоювати їм дисципліни надто важко. Серед причин, що впливали на слабе засвоєння навчальних дисциплін, були виділені: погане матеріальне забезпечення, незадовільні умови харчування, недостатня шкільна та робітфаківська підготовка, несприятливі умови проживання, зокрема в гуртожитках, значне завантаження громадською роботою. 27% із загальної кількості обслідуваних вважали умови свого харчування нормальними, проте 52% їх вважали незадовільними і 20% дуже поганими. Тільки 44% студентів обідали щодня, всього 59% снідали щодня і тільки 42% вечеряли щодня (із загальної кількості обслідуваних). 62%

проживали у гуртожитках, 38% – на приватних квартирах, 9% проживали у підвальних та напівпідвальних приміщеннях. Допомога батьків чи родичів як джерело існування зустрічалися у 4,5% чол. і 21,5% жінок.

Значні проблеми у студентської молоді були із здоров'ям. Тільки 4,2% чол. і 4% жінок вважали себе здоровими. Студенти мали хвороби нервової системи, серцево-судинні, органів травлення, туберкульоз. На підставі обстеження комісія зробила висновок, що стан здоров'я переважної більшості студентів є незадовільним. В основному, єдиним джерелом існування є державні стипендії. Умови проживання, характер харчування, забезпеченість одягом (38% не мали теплої пальто, 32% не мали задовільного взуття, 35% не мали калош) несприятливі для більшості студентів, що негативно впливало на здоров'я в цілому і шкідливо відбивалося на навчанні. Дані обслідування спонукали партійні та господарські органи м. Харкова прискорити будівництво студентських гуртожитків у місті, тим більше, що цього вимагала і освітянська реформа 1930 р. [8, с.38–40].

Певну картину впливу жінок на розвиток інституту у 1930–ті рр. дає вивчення випускних альбомів студентів ХІМЕСГ. У випускному альбомі 1935 р. представлені фотографії 68 випускників. Із них всього 12 жінок: Панасенко Н.Т., Білан І., Гаврилова М.Ф., Ростовська Р.Ш., Бальзак Р.Ш., Сиркіна Ф.Р., Дронова М.А., Прокопенко Н.І., Половець С.С., Айцехівська М.А., Костелецька Н.А., Шляфке Е.Г. Серед представлених фото викладачів жінки відсутні [9].

Альбом 1936 р. із 152 фото студентів містить фото 26 жінок: Василенко Н.С., Ковалевська А., Буслаєва З., Пишник Г.В., Лобунець З.І., Блохіна П.В., Єременко З.А., Пиндич І.М., Найден Є.П., Пакуліна Н.І., Полякова М.В., Глушко А.Е., Аксюк Є.Н., Павловська А.Н., Марченко А., Намитченко С.К., Виноградова Т.О., Вільна Ю.Я., Луценко В., Космодем'янська К.С., Малюта А.І., Попова Н.В., Грушецька, Табакмахер, Зарецька. Також представлено фото секретаря комсомольської організації, студентки Дедкової З.І. [10].

В альбомі 1937 р. із 52 фото студентів представлено фото 27 жінок: Соколова Н.М., Чорнуха О.О., Петренко А.П., Церковна Л.А., Ленівкіна О.С., Пузіна А.В., Ящеулова О.І., Григорьєва В.А., Кривонос В.Д., Сергієнко В.І., Сорокіна М.В., Клейман М.А., Борщова О.О., Рекун М.С., Койсман Д.І., Савченко А.П., Сапаленко О.П., Гірш В.О., Мілішкіна О.С., Половнєва П.П., Краснікова Л.А., Глизіна А.В., Григорьєва О.Г., Ністратова М.І., Продченко О.П., Чепурненко Ф.С., Дітун Л. [11]. В альбомі 1938 р. із 115 фото – 19 фото жінок [12]: Винокурова Ф.М., Максимова Г.М., Зелінська Т.С., Клименчук Т.С., Водоп'янова М.П., Нестеренко О.Є., Фоміна Л.М., Портна Г.І., Кайданик М.І., Остапенко В.М., Тінянська А.М., Кремень О.Г., Шульц З.І., Демкова В.І., Гусаченко Н.К., Фішбейн О.С., Межевікіна В.І., Бойченко В.А., Григоренко Л. Також в альбомі представлена асистент кафедри фізики Гугель Е.М.

В альбомі 1939 р. із 180 фото студентів 29 – жінки: Крамаренко М., Шапошнікова М.С., Цебрик М., Сульженко В.С., Лискова Є.Л., Шульгіна Є.Є, Яворська–Бойко Н.В., Ступнікова Є.І., Зільберман А.Б., Пінчук П.Л., Сухомлінова В., Галушко М.Г., Шаповалова М.К., Савицька П.П., Глущенко М.М., Кучеренко З.А., Лобода Н.М., Мартинець А.А., Копилевич Б.В., Дубровіна Л.Н., Вілінова І.Л., Карпенко П.М., Аколова А.А., Воробйова Л.А., Сокол М.М., Михалевич С.А., Мамаєва Л.А., Корчагіна А.К., Кір'янова М. В цей рік стали випускниками багато студентів із республік Середньої Азії [13].

У випускному альбомі 1940 р. (80 фото) жінки не представлені, окрім фото викладача Сігал О.С. [14]. В альбомі 1941 р. є фото викладачів Вернигори А.П., Шварцман О.І., Сігал О.С. та 8 фото студенток: Болотіна Р.Я., Липіна З.А., Грана К.В., Досудова З.А., Зубицька Л.І., Сирова К.І., Арав М.С., Лавринова Л.П. Представлені також фото секретаря факультету механізації сільського господарства Спесивцевої К.Р. та асистента кафедри фізики Гугель Е.М. [15]. На час формування випускного альбому не всі студенти сфотографувалися з різних причин, тому значна частина з них не представлена в цих історичних документах. Також не всі студентки представлені в цих фотоальбомах. Так, згідно протоколів засідань державної екзаменаційної комісії за 1937 р. (протокол від 19 червня 1937 р.) захист пройшла Раковська М.В. Її тема дипломного проекту «Машинно-тракторна майстерня», виконаний він був на кафедрі ремонтно-монтажної справи, керівником її дипломного проекту був інженер Бродський Т.Я. Протокол засідання ГЕК від 25 червня 1937 р. свідчить про захист дипломного проекту Михайловською А.К. (повторний захист) на тему «Молотарка європейського типу по типу МК–1100». Керівниками проекту були інженер Іродов А.В. та науковий співробітник УНДІМа Поляков Л.Г.

27 червня 1937 р відбувся захист дипломного проекту студентки Лернер С. П. на тему «Машинно-тракторна майстерня». Керівниками були інженер Бродський Т.Я та проф. Подольський І.М. Підготовка дипломного проекту була по кафедрі ремонтно–монтажної справи. 28 червня захистила дипломний проект на тему «Зерночисна машина» Цеховська А.А. Керівники проекту – агроном Прес П.М. та інженер Запорожченко Е.М. (кафедра сільськогосподарських машин). В цей же день захищалася Тараканова М.Д. Тема «Машинно-тракторна майстерня». Керівники проекту – доцент Уріна А.М. і доцент Фере М.Е. (кафедра машиновикористання). 28 червня захистила проект Павловська А.М. на тему: «Машинно-тракторна майстерня» також по кафедрі ремонтно-монтажної справи, керівник інженер Решетов, хоча її фотографія знаходиться в альбомі 1936 р. Можливо зробити припущення, що у зв'язку з певними обставинами (наприклад, заміжжям) її захист дипломного проекту було відкладено на рік [16,арк.37,47,65,72,74]. Фото Лернер С.П., Цеховської А.А., Тараканової М.Д., Михайловської А.К., Раковської М.В. у випускних фотоальбомах відсутні.

В інституті працювало багато жінок. На кафедрі хімії працювали доценти Алексеева Н.А. і Андронікова Н.М., які у 1934/35 рр. розробляли наукову тему «Швидкий метод визначення у сплавах рідкісних елементів: молібдену, хрому, ванадію» [17,арк.4]. У збірнику наукових праць інституту за 1940 р. представлені їх наукові праці «Ліквідація накипоутворення» та «Контрастні маси для рентгеноскопії зерна» [18,с.107–110]. Жінки працювали на кафедрі мов. Так, газета «За механізацію та електрифікацію с.г.» (Орган комітету КП(б)У, ЛКСМУ, профкому та місткому ХІМЕСГ) в №4 за 11 лютого 1936 р. в замітці «Кращі ударники учбового процесу» відмічає Іванівську Т. – асистента кафедри мов та вже згаданих Алексееву Н.А. і Андронікову Н.М. [19]. Тієї ж Іванівської Т. в №11 газети за 1936 р. поміщена замітка «Досконало вивчаємо англійську мову» [20].

Нажаль, серед керівного складу інституту жінок не було. В основному вони працювали на кафедрах лаборантами, у господарській частині – прибиральницями, швейцарами, працювали у бібліотеці. Їх внесок у розвиток інституту є темою подальшого дослідження.

Освітня сфера 1930–х рр. була включена в систему підготовки кадрів вищої кваліфікації – радянської інтелігенції, яка повинна була вирішити успішно побудову нового суспільства.

Обрання більшовиками стратегічного напрямку розвитку країни визначило основні принципи розвитку вищої школи. Значну роль у розвитку вищої школи відігравали жінки, діяльність яких та їх доля потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Харьковский институт механизации и электрификации сельского хозяйства. Проспект. – М.: Изд-во МИИСП, 1980. – 40 с.; Москальов Б.Г. Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. Петра Василенка: становлення і розвиток у 30–ті роки / Б.Г. Москальов, Н.П. Москальова // Механізація сільського господарства: Вісник ХДТУСГ. – 2004. – Вип.29. – С.5–15.; ХНТУСГ ім. Петра Василенка. Буклет. Вид.2–е. – Х.: ХНТУСГ, 2010. – 120 с.
2. Кузьменко М.М. Науково–педагогічна інтелігенція УСРР 20–30–х рр. ХХ ст.: еволюція соціально–історичного типу: автореф. дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / М.М. Кузьменко. – Х., 2005. – 25 с.; Осмоловська О.Ю. Державна політика щодо професорсько–викладацьких кадрів радянської України (1920–1930–ті рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец.07.00.01 «Історія України» / О.Ю. Осмоловська – Донецьк, 2004. – 19 с.; Лаврут О.О. Студентство радянської України в 20–ті роки ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.О.Лаврут. – Донецьк, 2004. – 20 с.; Стрижак Є.М. Кадрове забезпечення середньої та вищої школи УСРСР: історичний досвід 1920–1930–х років: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Є.М. Стрижак. – Черкаси, 2008. – 20 с.; Струченков О.В. Інженерно–технічна інтелігенція Донбасу (кінець 1920–1930–і роки): формування, умови життя, діяльність. автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.В. Струченков. – Донецьк, 2008. – 20 с.
3. Виговський М.Ю. Становлення та функціонування номенклатури радянської системи освіти в Україні 20–30–х рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / М.Ю.Виговський. – К. 2006. – 35 с.; Орлова Т.В. Жінка в історії України: історіографія ХХ – початку ХХІ ст.: автореф. дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спец. іст. дисципліни» / Т.В. Орлова. – К., 2010. – 31 с.; Васильчук Г.М. Сучасна українська і зарубіжна історіографія соціально–політичного і культурно–духовного розвитку Української РСР в 20–30–ті рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спец. іст. дисципліни» / Г.М. Васильчук. – К., 2008. – 32 с.
4. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. – К., Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.
5. Культурне будівництво в Українській РСР, 1928–черв.1941: 36. документів і матеріалів. – К., Наукова думка, 1986. – 415 с.
6. Сельскохозяйственные вузы техникумы и рабфаки на 1930/31 г. (Итоги реорганизации с.х. образования). – М.–Л.: Сельхозгиз, 1930. – 104 с.
7. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф.Р–5945. – Оп.1. – Спр.2.
8. Томілін П. Що кажуть цифри (Попередній аналіз санітарно–побутового обслідування харківського студентства, проведеного навесні 1929 р.) / П.Томілін // Студент революції. – 1930. – №6. – С.38–40.

9. Архів музею історії ХНТУСГ ім. П.Василенка. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.70.

10. Там само. – Спр.67.

11. Там само. – Спр.69.

12. Там само. – Спр.64.

13. Там само. – Спр.63.

14. Там само. – Спр.61.

15. Там само. – Спр.62. 16. ДАХО. – Ф.Р-5945. – Оп.1. – Спр.9.

17. Там само. – Спр.4.

18. Сборник научных работ. Посвящается X-летию со дня основания Харьковского Института Механизации Социалистического сельского хозяйства. Вып. II. – Х.: ХИМЭСХ, 1940. – 124 с.

19. За механізацію та електрифікацію с.г. – 1936. – №4. – 11 лютого.

20. За механізацію та електрифікацію с.г. – 1936. – №11. – 5 травня.

Москалева Н.П. Женщины в истории ХИМЭСХ (1930–е гг. XX ст.) Дана характеристика студенческому контингенту Харьковского института механизации и электрификации сельского хозяйства в 1930–е гг. XX ст., исследована роль и место женщин в развитии института, проанализированы материалы, представленные в выпускных фотоальбомах 1935–1941 гг.

Ключевые слова: высшее сельскохозяйственное образование, гендерное равенство, социальное происхождение, модернизация, образовательная реформа.

Moskaleva, N.P. Women in the history of Kharkiv institute of mechanization and electrification of agriculture (1930 years of XX century) The characteristic of the students of Kharkiv Institute of Mechanization and Electrification of Agriculture in 1930 years of XX century, is examined the role and place of women in the development of the Institute, analyzed the materials presented in graduation albums of 1935–1941 years.

Key words: higher agricultural education, gender equality, social origin, modernization, education reform.

Джерело публікації: «Гілея: науковий вісник». Збірник наукових праць. Історичні науки. Випуск 67. Київ, 2012.